

УДК81-114.2

Қ.С. Қалыбаева

Абай атындағы ҚазҰПУ жанындағы МжPhD институтының профессоры, ф.ғ.д., Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: Kalamkas1965@mail.ru

Көне түркі мемлекеттілігінің дербес ел болу философиясының тәуелсіз Қазақстан саясатындағы көрінісі

Мақалада көне түркілік ру-тайпалардың өмір-салты мен әдет-ғұрпы, елдігі мен мемлекеттігінің қалыптасуы, олардың өзара қарым-қатынасының ерекшелігі жайындағы деректердің бүгінгі елдігімізге дейін дәстүр жалғастығы мен сабақтастығын сақтап келе жатқандығы сөз болады.

Ұзақ уақыт бойы тарихи-саяси жағдайдың сан алуан себеп-салдарынан қазіргі Қазақстан территориясында небір мемлекеттер құрылып, кейбіреулері блгілі бір уақыт өлшемі тұрғысынан алғанда ұзақ өмір сүрген болса, енді біреулері бірнеше ондаған жылдар ғана тайпалық одақ немесе мемлекеттік бірлестік ретінде көрініп, тарих сахнасынан кетіп отырғанындығы белгілі. Мақалада тарих бойындағы осы тайпалық одақтар мен мемлекеттік бірлестіктердің бүгінгі Қазақстан тәуелсіз ел болу саясатындағы алар орны бағамдалады.

Түйін сөздер: Ғұн мемлекеттік бірлестігі, Түрік қағанаты, Қыпшақ бірлестігі, түркі әлемі, тәуелсіздік, мемлекет, түркітану, ұлттық дәстүр, ұрпақтар жалғастығы.

К.С. Калыбаева

Роль философии становления древнетюркской государственности в политике Казахстана как независимого суверенного государства

В статье рассматриваются актуальные проблемы исследования становления древнетюркской государственности и анализируются его роль в становлении Казахской независимой государственности.

Ключевые слова: Гунское государство, Тюркский каганат, Кыпчакское общество, тюркский мир, независимость, государство, тюркология, национальная традиция

K.S. Kalybayeva

The role of philosophy in the formation of the ancient Turkic state policy of Kazakhstan as an independent sovereign state

This article discusses current research problems and the formation of the ancient Turkic statehood analyzing its role in the formation of the Kazakh independent statehood.

Key words: Gunsky state, Turkic khaganate, Kypchaksky society, Turkic world, independence, gosurdarstvo, tyurkologiya, national tradition

Қазіргі таңда бүкіл түркі әлеміне қатысты ортақ мұраларды ой елегінен өткізіп, зерделесек, кезінде еуразиялық кеңістіктегі сайын далада көшіп-қонған түркілік ру-тайпалардың өмір-салты мен әдет-ғұрпы, елдігі мен мемлекеттігінің қалыптасуы, олардың өзара қарым-қатынасының ерекшелігі жайында түрлі деректерді табамыз. Таба отырып, бүгінгі елдігімізге дейін дәстүр жалғастығы мен сабақтастығының үнемі үзілмей келе жатқанына тәнтті боламыз.

Ұзақ уақыт бойы тарихи-саяси жағдайдың сан алуан себеп-салдарынан қазіргі Қазақстан

территориясында небір мемлекеттер құрылып, кейбіреулері блгілі бір уақыт өлшемі тұрғысынан алғанда ұзақ өмір сүрген болса, енді біреулері бірнеше ондаған жылдар ғана тайпалық одақ немесе мемлекеттік бірлестік ретінде көрініп, тарих сахнасынан кетіп отырғанына көз жеткіземіз. Түркі әлемі мен қазақ тарихын зерттеушілердің еңбектеріне жүгінсек, бір кезеңдерде пайда болып, қайтадан ыдырап кеткендерін есепке алмағанда, ұлы дала аумағында скиф, сақ, ғұн мемлекеттік бірлестігінен кейін Ұлы Түрік қағанаты, Батыс

және Шығыс Түрік қағанаты, Түргеш қағанаты, Ұйғыр қағанаты, Қарлұқ мемлекеті, Қараханит, Қимақ, Қыпшақ бірлестігі, Жошы ұлысы, Алтын Орда хандығы, Өзбек ұлысы, Қазақ хандығы деген ірі мемлекеттер мен мемлекеттік бірлестіктер болған екен [1].

Бұлардың ішінде Ұлы Түрік (Батыс және Шығыс Түрік) қағанатының алар орны ерекше. Себебі, бұл мемлекеттік бірлестік өзінің дәуірлеген тұсында түркі тектес ру-тайпалардың басым көпшілігінің басын біріктіріп, ұлы держава деңгейіне дейін көтерілген еді. Тарихшылардың айтуынша, Түрік қағанаты (681-744 жж.) шығыста Маньчжуридан батыстағы Азов теңізіне дейінгі кең аумаққа үстемдік еткен алып мемлекет болған [2,87].

Содан бері қаншама ұлы оқиғалар, тарихи кезеңдер, қилы замандар өтті. Түрік қағанаты билік құрған ұлы дала аумағында қаншама мемлекет құрылып, қайтадан ыдырап кетіп жатты. Солай бола тұрса да, олардың құрамында болған негізгі ру-тайпалар түркілер еді. Олар 3000 жылдай уақыт ішінде бірталай өзгерістерге ұшырады. Бірікті, жеке мемлекет те болды, түрлі мемлекеттердің құрамына да енді. Түркі әлемі 40-қа жуық этностарға бөлінді. Олардың тарихи дамуы мен болмысы да, тағдыры да әр қилы болды. Олар кейіннен шартты түрде оғыз, қыпшақ, қарлұқ, қырғыз тілдес түркі тайпалары деген тармақтарға бөлінсе де, бәріне ортақ өркениеті, мәдениеті бар, бір-бірлеріне көп жағдайда әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, өмір сүру салты ұқсас келетін, түп тамыры, ділі, діні бір ұлттық мемлекеттерге айналды.

Ірілі-уақты сол мемлекеттердің елдігі, мемлекеттігі түркі тектес ру-тайпалардың сан мың жылдық өркениеті мен мәдениетіне, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүріне негізделген болатын. Сол мемлекеттердің барлығын санама-лап, барлығына тоқталып жатпасақ та, қазіргі Қазақстан территориясында Түркі қағанатынан кейін Алтын Орда хандығы, Өзбек ұлысы, Қазақ хандығы, Кеңестер Одағы құрамында Қазақ Кеңес Социалистік Республикасы құрылып, өмір сүрді. Енді міне, ел тәуелсіздігінің арқасында Қазақстан Республикасы тарих сахнасына шықты. Демек, қазіргі тәуелсіз егемен еліміздің тамыры тереңде. Ол – кезіндегі Түрік қағанатының тарихи мұрагері, заңды жалғасы болып табылады.

Кеңес Одағы құрамында болған кезімізде «түркілік тек», «түркілік рух», «түркілік өркениет пен мәдениет», «түркілік ортақ мұра», «ұлттық идея», «ұлттық мүдде», «ұлттық дәстүр» туралы сөз қозғау мүмкін емес еді. Оларды сөз ету «пантүркизм» немесе кеңес мемлекетінің интернационалистік идеясына қарсы шыққандық деп есептелетін.

Қазір Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік саясаты, саяси ұстанымы өзгеше. Бүгінде түркілік рух, ата-баба дәстүрі, ұлт, ұлттық, ұлтжандылық мәселесі адамзат болмысына тумысынан біткен ең нәзік сезім ретінде мойындалып, жақсы мағынада отаншылдық, елжандылық деген сияқты елдік санаға ұласып отыр. Енді ұлттық ой-сананы қалай қалыптастырамыз, оны жүзеге асырудың жолдары қандай деген мәселер алға шықты.

Тамырын сан ғасырлық тарихтан алатын түркілік өркениеттің сабақтастығын, дәстүр жалғастығын анықтауға негіз болатын және сонымен қатар жалпы түркі өркениеті мен түркілік бірегейліктің жаңарып, жаңғырып бүгінгі күнге дейін жеткенін дәлелдейтін, соларды өзектендіруге септігін тигізетін әдеби-мәдени, рухани-тарихи атрибуттар мен материалдық құндылықтар қазіргі мемлекеттік құрылымымызда шектеусіз мол. Бұл орайда, ең әуелі, Тәуелсіз Қазақстан Республикасы орналасқан шекаралық аймақтың Түркі қағанаты кезіндегі алып кеңістіктің бірталай жерін қамтып жатқанын және көне түркі ру-тайпаларының баршасына атамекен болған «қара шаңырақтың» қазақтарға мұра болып қалғанын еске алған жөн.

Еліміз тәуелсіздік алып, өз алдына дербес мемлекет болуының арқасында өз тарихымыздың тереңіне үңіліп, өзімізді-өзіміз танып-білуге қол жеткіздік. Бұрын батыс, араб, орыс ғалымдарының еңбектері шешуші құжат, айқын дәйек ретінде қабылданып келсе, ендігі уақытта түркілік рухани-тарихи дәстүрлер мен мұраларды қазіргі саяси-қоғамдық жағдай мен бүгінгі түркілік ғылыми таным-түсінік тұрғысынан да пайымдауға мүмкіндік туды. Елбасының сөзімен айтсақ: «... мемлекет тәуелсіздігі, ұлт мұраты, ұрпақ болашағы сияқты құндылықтар мәңгі қалады. ... Олай болатыны, тәуелсіздік – ата-бабаларымыздың жүздеген жылдармен өлшенетін арман-аңсарының жүзеге асқан ақиқаты» [3].

Осы мүмкіндіктің арқасында әлемдегі түрлі елдермен сан алуан сала бойынша байланыс орнығып, қазақ халқының тәуелсіздігі мойындалып, еліміздің ұстанған бағыт-бағдарлары айқындалды. Туысқан түркі халықтардың жақындасуына қолайлы жағдай қалыптасып, оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік ұлғайды. Түркі тілдес халықтардың бір-бірімен байланысы – достық пен ынтымақтастық қарым-қатынастардың орнығуына және ғылымтанымдық байланысына барынша ықпал ете түсті. Ілгері замандардағы түрлі тарихи оқиғалар мен аласапыран уақыт үстемдігі түбі бір, әдеп-ғұрыпы, салт-дәстрі тамырлас түркі халықтарын бір-бірінен алыстатып, өмірлеріне «өзіндік» өзгерістер жасағаны баршаға аян. Алайда, олардың этностық қалыптасуы бір екендігін айғақтайтын басты екі ерекшелік бар екені сол дәуірде де анық аңғарылатын. Оның біріншісі, ең басты көрсеткіші олардың тілінде екені ғылымда нақтыланып, түркі тілдес халықтар тілдерінің классификациясы лингвистер тарапынан түсіндірілді, екіншісі, түркі халықтарының этникалық негізін бұлтартпай дәлелдейтін деректік мағлұматтар фольклорлық мұраларда жатқаны баршаға айқын бола бастады. Алайда Кеңес үкіметі бұл мәселеге аса сақтықпен қарап, түркі әлеміне ортақ заңдылықтарды түбегейлі тексеруге кедергілер келтіріп келген еді. Түркілік рухани мұраны зерттеудің негізі ерте қаланса да, туысқан халықтардың бір-бірімен жақындығы, рухани құндылықтарының ортақтығы сөз арасында айтылатыны болмаса, рухани эстетикалық құндылықтарды зерттеп-зерделеу кең көлемде жүзеге асырылмай келген еді. Соған қарамастан, туысқан халықтар бірі шалғай, енді бірі жақын орналасып, тұтастай бір белгілі аймақты жайлап тұрып жатпаса да, олардың тілімен қатар, рухани-мәдени қазыналарының ұқсас, сарындас келуі олардың түп тамырларының бір екенін үнемі аңғартып тұратын еді. Сондықтан да кешегі ғылыми тар шеңберден шығып, неғұрлым кең ауқымда зерттеулер жүргізуге бүгінгі жағдай зор мүмкіндік тудырып отыр.

Осындай мүмкіндікке орай, қазіргі кезде посткеңестік мемлекеттер аумағындағы түркітану, оның ішінде Қазақстандағы түркітану өз дамуының жаңа кезеңіне аяқ басты. Еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі рухани-тарихи мәдениет көзі болып табылатын түркілік жаз-

ба ескерткіштерді тереңірек зерттеуге кең жол ашып отыр.

Жасырып-жабары жоқ, біздің ұлттық сана-сезіміміз еліміз тәуелсіздік алып, егемен мемлекет болған жылдардан бастап ерекше мән-мазмұнға, сыр-сипатқа ие бола бастады. Экономикалық жақтан ғана емес, рухани да тәуелсіз ел болуға ұмтылыс сол жылдардан бастап кең өріс тапқан еді. Себебі, XX ғасырдың сексенінші жылдарының аяғына қарай ғасыр басында еліміздің еркіндігі мен елдігін, тәуелсіздігі мен бостандығын көксеген, сол мақсат-мүдде жолында саналы ғұмырын тұтастай арнаған, сол үшін тоталитарлық заманның саяси қуғын-сүргінін көріп, репрессияға ұшыраған Алаш арыстары ақталып, олардың ұлт мүддесі үшін еткен еңбектерімен қалың жұрты қайта қауышқан еді.

Ал бұл болса, қазақ қоғамын кеңестік жүйе саясатының улы ұйқысынан оятып, сана-сезімдерінің жоғары деңгейге көтерілуіне айтарлықтай деңгейде өз ықпал-әсерін тигізген болатын. Сөйтіп, осы тұста ұлттық сана-сезім белсенді күйге келіп, «түркілік ата тек», «түркі әлемі», «түркілік өркениет», «түркілік ортақ мұра», «қазақ ұлты», «туған жер», «ата-мекен», «отан», «ұлттық тіл», «ұлттық діл», «ұлттық құндылық», «ұлттық ой-сана», «ұлттық салт-дәстүр», «ұлттық әдет-ғұрып», «ұлттық мәдениет», «ұлттық әдебиет», «ұлттық өнер» сияқты т.б. көптеген ұғымдар алдыңғы қатарға шықты.

Әрбір адамның белгілі бір ел-жұртқа, ұлтқа, ұлысқа жататыны және соны терең сезінуі сол кезде ерекше сыр-сипат алған еді. Жоғары деңгейдегі осындай психологиялық көңіл-күй мен асқақ рух және бірнеше жүздеген жыл бойы азаттықты көксеген қайсар мінез бен сана-сезім қазақ жастарын 1986 жылы кеңестік режимге қарсы көтеріліске әкелді.

Тәуелсіздігіміз, дербес егемен мемлекет болып қалыптасуымыз оңайлықпен болмағаны барша жұртқа аян. Қазір тәуелсіздіктің арқасында бүгінгі күнге дейін қол жеткізген табыстарымызды әлем біледі. Түрік қағанаты кезіндегі ауқымды территорияға барабар жерге иелік етуімізбен қатар 1989 жылы көне түркілік барлық құндылықты бойына жинақтаған әрі ата-бабамыз сан мың жылдар бойы сөйлеп келген ұлтық тілімізді жаңғырған тәуелсіз еліміздің мемлекеттік тілі мәртебесіне ие болуына қол жеткіздік.

Содан бері қазақ тілі Қазақстан Республикасының «Атазаңына», «Тіл туралы заңына» және «Тілдерді қолдану мен дамыту туралы мемлекеттік бағдарламасына» сәйкес еліміздің бүкіл аймағында, қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданыста болып келеді. Ол – егемен еліміздің мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін, ісқағаздарын жүргізу т.б. тіліне айналды. Әлбетте, бұл да көне түркілік өркениеттің үзілмеген жалғасы екені даусыз. Осы секілді көне заманнан бері үзілмей келе жатқан игі дәстүрлерге ерекше мән беру қажеттігінен болар, тәуелсіз еліміз ұлтымыздың жаңа дәуірде де «Темірқазық» жұлдызындай бағыт-бағдары болуға тиісті ұлттық салт-дәстүр мен таным-түсінік жүйесінің, ұлттық ой-сана әлеуетінің сақталып қалуына, ұлттық дәстүр жалғастығы мен ұрпақтар сабақтастығына көп мән берді.

Еліміз үшінші мың жылдық қарсаңында түркі әлемінде тарихи-жадылық ерекше рөл атқарған, Ұлы Жібек жолы бойындағы ежелгі Түркістан қаласының 1500 жылдығы, Тараз қаласының 2000 жылдығын тойлады. Қорқыт Ата, Әл-Фараби, Бейбарыс сұлтан, Мұхаммед Хайдар Дулати сияқты т.б. тарихи тұлғалардың, сондай-ақ кейінгі дәуірлерде қазақ ұлтты үшін ерен еңбек етіп, сондарына аса мол әдеби-мәдени, тарихи-ғылыми құнды мұралар қалдырған Шоқан, Абай, Шәкәрім, Мағжан, А.Байтұрсынұлы, М.Әуезов, Қ.Сәтпаев сияқты тағы басқа да ғұламалардың, білім, ғылым, мәдениет, қоғам қайраткерлерінің атаулы мерейтойларын республика көлемінде және ЮНЕСКО-ның қолдауымен халықаралық деңгейде атап өтіп, бүкіл еліміз бойынша ұлықтадық.

Бүгінде ұлтымыздың дүниетанымдық негіздері жүйеленіп, айқындала бастады. Қазақ қоғамында ұлттық идеология туралы мәселелер бой көтеріп, республикалық бұқаралық ақпарат құралдарында ол жөнінде ой-пікірлер әр қырынан жиі айтыла бастады. Осы орайда ұлттық идеология мәселесін жиі көтеріп жүрген М. Мағауин, М. Жолдасбекұлы, М. Шаханов, Қ. Салғарұлы, А. Сейдімбек, Т. Кәкішұлы, М. Мырзахметов, А. Айталы, Ә. Қалмырзаев, С. Смағаяв, М. Құлкенов сияқты т.б. белгілі ақын-жазушылар мен ғалымдардың, қоғам қайраткерлерінің белсенділігін айтуға болады.

Ғалым-зерттеушілердің ұлтымыздың дүниетанымдық негіздері мәселелеріне тікелей қатысы

бар ой-пікірлеріне назар аударсақ, оның негізін ғылыми тұрғыдан зерделеу және оның күрделі мәселелерін шешудің жолдарын қарастыру – жалпы еліміз бойынша қаншалықты маңызды мәнге ие болып отырғанын пайымдаймыз. Сол себепті, біздің қазіргі түркітану және педагогика, психология, саясаттану, әлеуметтану, әдебиеттану, мәдениеттану сияқты т.б. ғылымдарымыз қазақ дүниетанымының негізін көне түркілік дәстүр жалғастығымен тығыз байланыста қарастыруда. Әсіресе, түркітану бойынша зерттеулерде көне түркі дәуірінен жалғасып келе жатқан түркілік, ұлттық дәстүрдің орны ерекше екеніне баса назар аударылуда.

Ұлттық дәстүрге айрықша мән берген халқымыз өткен ғасырдың соңғы он жылдықтары мен жаңа ғасыр басында тарих қойнауынан талай түркілік дүниелерді алып шықты. Мәселен, сонау көне түркі заманынан бұрын келе жатқан «Ұлыстың ұлы күні – Наурыздың» Қазақстан Республикасында жалпыхалықтық мерекеге айналуының өзі неге тұрады. Наурыз мерекесімен бірге көнеден келе жатқан ұлттық ойындарға да, салт-дәстүрлерге де, жол-жоралғыларға да кең жол ашылды. Қазір еліміздің кез келген елді мекенінде ұлттық өнер сайыстары (айтыс, күй тарту сайысы, наурыз жыры, бата-тілек т.б.), ұлттық ойындар, оның ішінді атсайыс ойындары өтеді, ежелден келе жатқан әдеп-ғұрыптық салт-дәстүрлер ұсталады. Тіпті, «Қазақша күрес», «Бәйге» және олардың түрлері, «Көкпар», «Тоғыз құмалақ» секілді т.б. ұлттық ойындар әлемдік аренаға шыға бастады.

Көне түркілік дәстүрді насихаттап, оларды бүгінгі еліміздің ұлттық ұстанымына айналдыруда қоғамдық-гуманитарлық пәндердің, әсіресе, әдебиет, тіл, тарих, философия, педагогика, психология, мәдениеттану, саясаттану, әлеуметтану секілді пәндердің рөлі мен маңызы ерекше. Бұл пәндер білімгерлердің таным-түсінігін кеңейтіп қана қоймай, оларға көркем-эстетикалық тұрғыдан да әсер етеді. Ұлттық дәстүрге деген іңкәр сезім көркем әдебиеттің әр тегінің түрлі жанрларында көркем бейнелер, көркем суреттеулер арқылы беріліп, жас ұрпақтың көркем-эстетикалық талғамын кеңейтеді. Мысалы, барлық түркі жұртына ортақ эпостық жырларындағы батырлар бейнесі, олардың ел-жұрт үшін жан қиярлық ерліктері және солардың жоғары пафоста суреттеліп дәріптелуі ата-баба

дәстүрі мен атамекенге, жақын-жұрағатқа т.б. деген сана-сезімді кеңейтіп, жігерлендіріп, ерлік іс-әрекеттерге жетелейтіні сөзсіз.

Демек, туған жерге, өскен ортаға, жақын-жуыққа, туыс-жұрағатқа деген түркілік дәстүр көркем әдеби шығармаларда поэтикалық, эстетикалық жолмен беріледі. Сондықтан да түркі халықтарына ортақ ертегілер мен аңыз-әнгімелердің, дастандар мен жырлардың, мақал-мәтелдер мен нақыл сөздердің бүгінгі елдігімізден алар орны ерекше.

Жалпы еліміз бойынша көне түркі мемлекеттігі кезіндегі мәдени-әдеби рухани дәстүрдің жалғастығы үшін 2007 жылғы 10 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің №1203 қаулысымен 2007-2009 жылдарға арналған «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданып, іске асырылды. Президент Н.Ә. Назарбаев көрсетілген мерзімдегі «Мәдени мұра» бағдарламасының орындалуы туралы жиында жасаған өзінің баяндамасында ұлттық құндылықтарымызды кең насихаттау керек екендігі туралы мәнді де мазмұнды терең ой айтты [4]. Сол себептен, Елбасының тікелей нұсқауымен еліміздің астанасы Ақорданың төріне сонау моңғол жерінен Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк бабаларымыздың өсиет сөздері жазылған бітік тастың көшірмесі әкелініп қойылды. Осы бітік тастардағы тарихи жазбаларда жас ұрпақты ұлтжандылық, отаншылдық рухта тәрбиелеп өсіруге негіз болатын ұлағатты ой-пікірлер аса мол. Сол игілікті мұра қазіргі кезде жас ұрпаққа ұлттық дәстүрлі тәлім-тәрбие беруде құнды жәдігерге айналып отыр.

Қзіргі уақытта жоғарыда аталған бағдарлама аясында жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелері ғылыми-танымдық айналысқа түсіп, халқымыздың мәдени-рухыни тұрғыдан дамуына айтарлықтай септігін тигізетін баға жетпес қазынаға айнала бастады. Осы бағытта атқарылған қыруар жұмыстар – ұлттық мәдениетті, өркениетті жаңа сапаға көтеруге әсер етуде.

Тәуелсіздік алып, егемен ел болғаннан бері біз экономикамызды нығайтып, әлеуметтік жағдайымызды жақсартумен қатар еліміздің білім беру жүйесіне де бірқатар стратегиялық реформалар жүргіздік. Білім беруді заманауи

талаптарға сәйкес қалыптастыра отырып, ата-баба дәстүрі, ұлттық бітім-болмыс, ұлттық ой-сана деген сияқты категорияларды ескердік.

Адам санасы, ой-өрісі мындаған жылдар бойы жетілетін тарихи құбылыс екендігін ескерсек, әдебиет адамзат тарихындағы көркем ой жетістіктерінің бірі екендігі даусыз. Осы мақсатқа орай, тәуелсіздік жылдарында қазақ тарихы, әдебиеттану, түркітану тіліміздің тарихи даму көзі әрі рухани мұрамыз болып табылатын көне түркі және орта түркі дәуірінің тарихи-әдеби жәдігерлерін зерттеп-зерделеп, үлкен ғылыми жетістіктерге қол жеткізді. Осы жазба мұралардағы қазақ әдебиетінің даму тарихын пайымдауда маңызды рөл атқаратын құнды деректер мен мәліметтер ғылыми айналысқа түсіп, мектеп пен жоғары оқу орындары оқулықтарына енгізілді. Сөйтіп, қазақ жазба әдебиетінің қалыптасу, өркендеу дәуірін айқындау мақсатында көне түркі жазба әдебиетіне жататын Орхон-Енисей ескерткіштеріне, оғыз-қыпшақ дәуірінің әдеби мұрасы болып саналатын «Қорқыт ата» кітабына, «Оғызнама» дастанына, орта ғасырдағы қыпшақ тілі туралы мол мағұлымат беретін «Кодекс Куманикуске», Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» еңбегіне, Махмұд Қашқаридің «Диуани луғат ат-түрік» кітабына іргелі зерттеулер жүргізілді. Ұзақ уақыт бойы «жазба әдебиетіміздің тарихы ХІХ ғасырдан бастау алады» делініп келген қағидат түбегейлі өзгеріп, мектеп пен жоғары оқу орындары оқулықтарына жаңа тұжырымдамалар енгізілді.

Қазақ тарихының маңызды кезеңдері және қазақ тілі мен әдебиетінің бастаулары көне түркі дәуіріне тиесілі тарихи мұраларда жатқаны мектеп оқулықтарынан ғана көрініс тауып қойған жоқ, қазіргі біздің түрлі деңгейлік білім ошақтарының қоғамдық-гуманитарлық оқулықтары мен оқу құралдарында да енгізілді. Оларда ата-бабамыздың ұстанған жол-жоралғыларына, яғни түркілік дәстүрге негізделген Атазаң, Елтаңба, Ту, Әнұран секілді т.б. тарихи-танымдық материалдарға мөлінін орын берілді. Олар да көне түркілік дербес ел болу философиясының, демек ата-бабамыздың сан мындаған жылдық аңсар-арманының жүзеге асқанын аңғартатын нышандар екені сөзсіз.

Әдебиеттер

- 1 Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. Алма-Ата: Рауан, 1992 г.
- 2 Қозыбаев М. Өркениет және ұлт. Алматы: Сөздік-Словарь, 2001 ж.
- 3 Назарбаев Н.Ә. «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» // Егемен Қазақстан, 2008 жыл 6 наурыз.
- 4 Назарбаев Н.Ә. Мәдени мұра – ұлт болып ұйысуымыздың темірқазығы // Егемен Қазақстан. 2008 жыл 14 маусым.

References

- 1 Klyashtorny S.G., Sultanov T.I. Kazakhstan. Letopys trekh tysechelety // Alma-Ata:Rauan – 2011. – 584.
- 2 Kozybayev M. Orkenyet zhane ult//Almaty:Sozdik-Slovar – 2011.
- 3 Nazarbayev N.A. Dagdarystan zhanaru men damuga. Egemen Kazakhstan -2008 zhyl 6 nauryz.
- 4 Nazarbayev N.A. Madeny mura- ult bolyp uyusumydyndy temirkazigy. Egemen Kazakhstan -2008 zhyl 14 mausym.